

Каражанов М.Д.,
Жампеисов Д.А.

**Қазақстан Республикасының
жаңа Қылмыстық кодексі
контекстінде экологиялық
қауіпсіздікке қол сұғатын
қылмыстық құқық
бұзушылықтардың объективтік
жақтарының белгілерін
доктриналды талдау**

Karazhanov M.D.,
Zhampeissof D.A.

**Doctrinal analysis of the actus
criminal offenses encroaching on
ecological safety in the context
of the new Criminal Code of the
Republic of Kazakhstan**

Каражанов М.Д.,
Жампеисов Д.А.

**Доктринальный анализ
признаков объективной
стороны уголовных
правонарушений, посягающих
на экологическую безопасность
в контексте нового Уголовного
кодекса Республики Казахстан**

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының күшіндегі жаңа қылмыстық кодексі контекстінде экологиялық қауіпсіздікке қол сұғатын қылмыстық құқық бұзушылықтардың объективтік жақтарының белгілерін доктриналды талдау жасалған. Мақала авторлары осы қылмыстық құқық бұзушылықтардың объективтік жағын өз көзқарастары жағынан ашқан. Қылмыстық заңнаманы экологиялық қауіпсіздікке қол сұғатын қылмыстық құқық бұзушылықтардың объективтік жақтары бойынша ары қарай жетілдірудің нұсқаулары берілген.

Түйін сөздер: экологиялық қауіпсіздік, экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар, экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың объективтік жағы, объективтік жақтың белгілері, доктриналды талдау.

In this article the doctrinal analysis of the actus criminal offenses encroaching on ecological safety in the context of the new Criminal Code. The author gives his vision of the objective side of these criminal offenses. Recommendations for further improvement of the criminal law as part of the objective side of the criminal offenses encroaching on ecological safety.

Key words: ecological safety, environmental criminal offenses, the objective side of the criminal offenses of the actus, doctrinal analysis.

В данной статье проводится доктринальный анализ признаков объективной стороны уголовных правонарушений, посягающих на экологическую безопасность в контексте действующего нового УК РК. Авторами дается свое видение объективной стороны данных уголовных правонарушений. Даны рекомендации для дальнейшего совершенствования уголовного законодательства в рамках объективной стороны уголовных правонарушений, посягающих на экологическую безопасность.

Ключевые слова: экологическая безопасность, экологические уголовные правонарушения, объективная сторона уголовных правонарушений, признаки объективной стороны, доктринальный анализ.

**ҚАЗАҚСТАН
РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ЖАҢА ҚЫЛМЫСТЫҚ
КОДЕКСІ
КОНТЕКСТІНДЕ
ЭКОЛОГИЯЛЫҚ
ҚАУІПСІЗДІККЕ
ҚОЛ СҰҒАТЫН
ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ
БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ
ОБЪЕКТИВТІК
ЖАҚТАРЫНЫҢ
БЕЛГІЛЕРІН ДОКТРИ-
НАЛДЫ ТАЛДАУ**

Экологиялық қауіпсіздікке қол сұғатын қылмыстық құқық бұзушылықтардың объективтік жақтарын доктриналды талдау жасау үшін оның міндетті және факультативтік белгілерін нақты қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарай ашудан бастау керек.

ҚР ҚК-нің 324-бабында объективтік жақ үш міндетті белгіден тұрады:

Іс-әрекет (әрекет немесе әрекетсіздік), яғни табиғи ресурстарды пайдалану, кәсіпорындарды, құрылыстарды немесе өзге де объектілерді жобалау, орналастыру, салу немесе реконструкциялау, пайдалануға беру немесе пайдалану, өнеркәсіп, энергетика, көлік немесе байланыс объектілерін, ауылшаруашылық мақсатындағы және мелиорация объектілерін пайдалану, қалаларды не басқа да елді мекендерді салу кезінде әскери немесе қорғаныс объектілеріне, әскери немесе ғарыш қызметіне қойылатын экологиялық талаптарды бұзу;

зардап – қоршаған ортаға ірі залал келтіруге әкеп соқса немесе әкеп соғуы мүмкін болса немесе адамның денсаулығына зиян келтірсе;

осылардың арасындағы себептік байланыс [1].

Осы баптың диспозициясы барлық экологиялық қылмыстардағы сияқты бланкеттік болып келеді және әртүрлі қоршаған орта саласындағы актілерге сілтейді.

ҚР ҚК-нің 246-бабында экологиялық талаптар бұзылуы мүмкін болатын жұмыстар түрлері көзделген.

Осы қылмыстық құқық бұзушылық құрамын құрастыру заң ғылымдарының кандидаты Т.Е. Недураев пікірінше, заң шығарушы экологиялық қауіпсіздікті өндірістің барлық сатыларында объектілерді жобалау, пайдалануға беру мен пайдалануды қамтамасыз етумен сипатталады, – деп көрсетеді [2].

Заң шығарушы экологиялық талаптардың бұзылуы кезінде жұмыстардың ашық тізімін береді деген пікірімен де келісе алмаймыз [3]. Заңда көзделген заңдық құрылым жартылай ғана, себебі объектілерді пайдалануға беру мен пайдалану реттелген де, ал пайдаланудан кейінгі кезең реттелмеген. Осы жағдайға байланысты, Семейдегі керосин көлі туралы мысалдан, пайдаланудан кейінгі кезеңде де адам денсаулығына,

қоршаған ортаға елеулі зиян келтірілуі мүмкін ғой. Оны экологиялық сараптама жасау жолымен қоғамға қауіптілік деңгейін анықтайды. Бұл тек объектілерді пайдаланудан кейін ғана мүмкін болады. Алайда, тек осында ғана адамның денсаулығына қандай зиян келтіргенін біле алады: орташа, ауыр зиянды.

Осы бапқа қатысты, барлық нормативтік актілерді және соттардың нормативтік қаулыларын талдау нәтижесінде жеке жұмыс түрлері бойынша қалай экологиялық талаптар бұзылатындығы жөнінде нақты түсініктеме көрсетілмеген.

Сондықтан, осы бұзылатын қызмет түрлерін қарастырып түсініктеме беруді жөн көрдік.

Жобалау – жобаны, мүмкін болатын объектіні жасау процесі. Заң ғылымдарының докторы, профессор И.Ш. Борчашвилидің пікірінше, жобалау – объектіні жасау, қалпына келтіру немесе толық жөндеу бойынша жобалау құжаттамасын және оны техника-экономикалық дәлелдеу негізінде жасау қызметі [4].

Алайда, И.Ш. Борчашвилидің пікірі бойынша ҚР ҚК-нің 324-бабы жобалаудың барлық аясын емес, тек қана архитектуралық-құрылыс саласындағы жобалауды ғана қамтиды. Ал жаңа жобалау түрлерін мәселен, еңбек процестерінің, экологиялық, әлеуметтік, генетикалық тағы басқа жобалауларды қамтымайды. Заңға жүтінсек, Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің 47-бабында экологиялық сараптама объектілері белгіленген, оның ішінде жобалау кезінде қандай мүмкін болатын қызмет түрлері анықталған: «қоршаған ортаға әсердің оған ілеспе бағалау материалдарымен бірге қоршаған ортаға әсер етуші межеленіп отырған қызметтің жобалау алдындағы және жобалау құжаттамасы; қоршаған ортаға эмиссиялар нормативтерінің жобалары; іске асырылуы қоршаған ортаға теріс әсерлерге әкеп соғуы мүмкін Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінің, нормативтік-техникалық және нұсқаулық-әдістемелік құжаттардың жобалары; жер қойнауын пайдалану жөніндегі операцияларды жүргізуге арналған келісімшарттар жобалары; ерекше қорғалатын табиғи аумақтарды құру және кеңейту, республикалық маңызы бар мемлекеттік табиғи қаумалдар мен мемлекеттік қорық аймақтарын тарату және олардың аумақтарын кішірейту жөніндегі жаратылыстану-ғылыми және техникалық-экономикалық негіздемелердің жобалары» [5].

Сондықтан, жобалау кезінде зардап орын алмайды, ол тек зардап болу қаупін тудырады. Сол

себептен заң шығарушы ҚР ҚК жобасында осы ерекшелікті сондықтан ескерген деп санаймыз.

Мұндай жағдайда, заң ғылымдарының докторы, профессор Н.А. Лопашенко пікірімен келісуге болады, жобалау кезінде экологиялық талаптардың бұзылуы келесі сатыларда экологиялық талаптар бұзылмаса да, заңда көзделген зардаптарға әкелуі мүмкін, – деп көрсетеді [6].

Әрекетсіздік түріндегі тәртіп мүмкін болады, егер міндеттер жүктелген адам, өзінің қызметтік міндеттерін орындамағанда орын алады. Мәселен, тазарту құрылғыларына жауапты адам оны жөндеу, тазалау және бақылау бойынша қызметті орындамаса мүмкін болады.

Әрекет немесе белсенді тәртіп жауапты адаммен объектілерді жобалау, орналастыру, салу, пайдалануға беру, пайдалану кезінде экологиялық қауіпсіздік бойынша ережелерді тиісті орындамаса орын алады.

Табиғи ресурстарды пайдалану кезінде экологиялық талаптардың бұзылуы тікелей Экологиялық кодекспен айқындалады. Оларға: қоршаған ортаға антропогендік жүктеменің рұқсат етілген нормативтерін есепке алмау; қоршаған ортаны ластаудан алдын алу бойынша іс-шаралардың жобада болмауы; табиғи ортаны қалпына келтіру бойынша талаптарды орындамау; ғимараттар мен құрылыстарды және өзге объектілерді бекітілмеген жобалар негізінде салу және жаңғырту тағы сол сияқтылар жа-тады.

Жобалау кезінде бұзылуы мүмкін шаруашылық және өзге де қызметке қойылатын экологиялық талаптар Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің 198-бабында белгіленген: «Кәсіпорындарды, ғимараттар мен құрылыстарды, өнеркәсіп және ауылшаруашылығы объектілерін, сумен жабдықтау жүйелерін, кәріздерді, гидротехникалық құрылыстарды, көлік және байланыс объектілерін, технологиялық процестерді, бұйымдар мен жабдыктарды, басқа да объектілерді жобалау кезінде: қоршаған орта сапа нормативтерінің сақталуы; қауіпті қалдықтардың залалсыздандырылуы және кәдеге жаратылуы; қалдығы аз және қалдықсыз технологиялардың пайдаланылуы; қоршаған ортаны ластауды алдын алудың тиімді шараларының қолданылуы; табиғи ресурстарды молайту және ұтымды пайдалану көзделуі тиіс» [5]. Осы қойылған экологиялық талаптарды бұзса, онда ҚР ҚК-нің 324-бабындағы кәсіпорындарды, құрылыстарды және өзге де объектілерді жобалау кезінде талаптардың бұзылуы орын алады.

Орналастыру – бір нәрсені жүйеге келтіру тәртібі [7]. Заңғылымдарының кандидаты, доцент В.Д. Курченко орналастыру деп жоспарланған ғимараттардың белгілі орынға белгіленуі, алдын ала белгіленген органдармен құжаттаманы және орналастыру орны бойынша келісім жасауға бағытталған ұйымдастырушылық іс-шаралардың жасалуын көздейді [8]. Заң ғылымдарының докторы, профессор И.Ш. Борчашвили объектіні орналастыру деп белгілі аймаққа кеңістіктік оны қалыптастыру бойынша қызметті түсінеді [4].

Сонымен, қылмыстық-құқықтық сипатта объектіні орналастыру ғимараттарды, үй-жайларды, жолдарды тағы басқа белгілі бір жер учаскесінде қалыптастыру бойынша қызмет.

Орналастырудың экологиялық талаптары тағы да Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің 201 және 205-баптарында белгіленген. Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің 201-бабында Кәсіпорындарды, құрылыстарды және өзге де объектілерді орналастыруға қойылатын экологиялық талаптар көзделген: «Кәсіпорындар, құрылыстар және өзге де объектілер орналастырылатын жерлерді айқындау қоршаған ортаны қорғаудың шарттары мен ережелері сақтала отырып, аталған объектілер қызметінің экологиялық салдарлары ескеріліп жүргізіледі. Кәсіпорындарды, құрылыстарды және өзге де объектілерді орналастыру кезінде күзет, санитарлық-қорғау және өзге де қорғау аймақтары белгіленеді» [5].

Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің 205-бабында атом, жылу және су электр станцияларын орналастыруға қойылатын экологиялық талаптар көзделген: «Атом электр станцияларын орналастыру және салу жоба мен мемлекеттік экологиялық және санитарлық-эпидемиологиялық сараптамалардың оң қорытындысы болғанда жүзеге асырылады. Атом электр станцияларының жобалары оларды пайдалануды қауіпсіз түрде шығаруды қамтамасыз ететін шешімдерді, сондай-ақ қалдықтарды кәдеге жарату жөніндегі шараларды қамтуға тиіс. Атом электр станцияларын орналастыру, жобалау және салу кезінде Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес толық радиациялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі шаралар қабылданады. Жылу электр станцияларының іргелес аумақтың ауа бассейнінің жай-күйіне зиянды әсерін шектеу мақсатында оларды орналастырудың алдында жобаның құрамында әрбір энергетика ұйымы (және оның әрбір ластаушы көзі) үшін жылу электр

станциясының экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ететін бақылау көрсеткіштері (секундына грамм есебімен) және жылдық нормативтер (жылына тонна есебімен) белгілеу арқылы қоршаған ортаға эмиссияларды нормалау жүргізіледі. Бақылау көрсеткіштерін (секундына грамм есебімен) есептеу және қоршаған ортаға эмиссияларды азайту жөніндегі тиісті іс-шараларды әзірлеу жылу электр станциялары жабдықтарының жоспарланып отырған ең жоғары өнімділігін негізге ала отырып (жоспарлы жөндеуді, резервке шығаруды ескере отырып) жүргізіледі. Су электр станцияларын орналастыру, жобалау және салу кезінде тиісті өңірлердің электр энергиясына нақты қажеттігі, аумақтың сейсмикалығы мен объектіні орналастыруға арналған жердің рельефі, жалпы алғанда қоршаған ортадағы елеулі түрдегі теріс өзгерістерді болғызбауды қамтамасыз ететін ормандар мен жерлерді сақтау, өсімдіктер мен жануарлар дүниесі ресурстарын тиімді қорғау жөніндегі шаралар толық ескерілуге тиіс. Жобалану және салыну үстіндегі электр станциялары үшін қоршаған ортаға эмиссиялардың нормативтерін сақтау оларды пайдалануға қабылдау кезіне қарай қамтамасыз етілуге тиіс» [5].

Салу – жаңа кәсіпорындардың, объектілердің пайда болуына әкелетін, сондай-ақ оны жаңғырту және толық жөндеу бойынша қызмет. Салуға әрекет ретінде өндірістік және өндірістік емес сипаттағы кәсіпорындар мен құрылыстарды жасауды жатқызамыз.

Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің 202-бабында салу мен жаңғыртуға байланысты экологиялық талаптар көзделген.

«Кәсіпорындарды, құрылыстарды және өзге де объектілерді салу және реконструкциялау мемлекеттік экологиялық және санитарлық-эпидемиологиялық сараптамалардың оң қорытындылары болғанда және қоршаған орта сапасының нормативтеріне сәйкес жүзеге асырылады. Бекітілген жобаны немесе жұмыс құнын қоршаған ортаны қорғауға залал келтіре отырып, өзгертуге жол берілмейді. Құрылыс жұмыстарын орындау кезінде жерді қалпына келтіру, табиғи ресурстарды молайту мен ұтымды пайдалану, аумақтарды абаттандыру және қоршаған ортаны сауықтыру жөніндегі шаралар қолданылуға тиіс. Жоба бекітілгенге дейін және нақты жер учаскесі бөлінгенге дейін объектілерді салуға, реконструкциялауға тыйым салынады» [5].

Пайдалануға беру – толық көлемде құрылыс объектісін салу, жаңғырту, толық жөндеуді

бекітетін қызмет. Бұл қызмет нормативтік актілермен реттелген дайын объектіні беру және алу бойынша қызметті қамтиды.

Кәсіпорындарды, құрылыстарды және өзге де объектілерді пайдалануға беру жобада көзделген барлық экологиялық талаптар толық көлемде орындалған жағдайда қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті органның қатысуымен құрылатын қабылдау комиссиясының актісі бойынша жүргізіледі. Қауіпті қалдықтарды, шығарындыларды, төгінділерді залалсыздандыру және кәдеге жарату жөніндегі қоршаған ортаны қорғау нормативтерін қамтамасыз ететін жабдықтарды орнатпай, сондай-ақ жерді рекултивациялау, табиғи ресурстарды молайту мен ұтымды пайдалану жөніндегі жобада көзделген жұмыстарды аяқтамай кәсіпорындарды, құрылыстарды және өзге де объектілерді пайдалануға тыйым салынады [5].

Пайдалану – көзделген мақсаты мен қолданылуы бойынша өндірістік және өндірістік емес объектілерді қолдану.

Пайдалану кезінде қоршаған орта саласындағы бекітілген технология мен талаптарды сақтау керек.

Өнеркәсіп, энергетика, көлік және байланыс объектілерін, ауылшаруашылығы мақсатындағы және мелиорациялау объектілерін пайдалану белгіленген экологиялық талаптар ескеріліп және экологиялық тұрғыдан негізделген технологиялар, қоршаған ортаның ластануын болдырмайтын қажетті тазарту құрылыстары мен санитарлық күзет аймақтары пайдаланыла отырып жүзеге асырылуға тиіс. Аталған объектілерді пайдалану кезінде экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ететін аз қалдықты және қалдықсыз технологиялар енгізілуіне тиіс [5].

ҚР ҚК-нің 324-бабында көзделген нормадан заң шығарушы «өзге объектілер» деген сөзді қолданып, олардың тізімін ашық қалдырды. Сондықтан, бұл объектілерге өндірістік емес мақсаттағы ғимараттарды, құрылыстарды, сондай-ақ инженерлік және көлік инфрақұрылымын, қорғаныс объектілерін жатқызуға болады.

Қылмыстың объективтік жағының тағы бір қажетті белгісі қоршаған ортаға ірі залал келтіруге әкеп соқса немесе әкеп соғуы мүмкін болса немесе адамның денсаулығына зиян келтірсе зардаптардың орын алуы табылады [9].

ҚР ҚК-нің 324-бабы онда көзделген бір зардап немесе бірнеше зардаптар болғанда ғана аяқталған болып саналады.

ҚР ҚК-нің 3-бабының 2-бөлігінде ірі залал – айлық есептік көрсеткіштен бір жүз есе асатын сомадағы залал мөлшері.

Егер ҚР ҚК-нің 324-бабының зардаптарын саралау кезінде өсімдіктер немесе жануарлар дүниесін жаппай жою, атмосфера, жер немесе су ресурстарын улау, сондай-ақ экологиялық апатты туғызған немесе туғызуы мүмкін жағдай орын алса онда олар ҚР ҚК-нің 169-бабы «Экоцид» бойынша саралануы тиіс.

Адамның денсаулығына зиян – жеңіл, орташа, ауыр болып келтірілуі тиіс.

Іс-әрекет пен зардап арасындағы себептік байланыс міндетті түрде болуы тиіс. Тек осы іс-әрекеттер ғана, осындай зардап тудыруы тиіс. Сондықтан, зиянды зардаптар өзге факторлардан пайда болмағанын ескеру керек, сондай-ақ аса қажеттілік жағдайында жасалғанына да көңіл бөлген дұрыс болады.

ҚР ҚК-нің 324-бабының 2-бөлігінде міндетті белгі ретінде зардап – қоршаған ортаға аса ірі залал келтіруге не адам өліміне, не адамдардың жаппай сырқаттануына әкеп соққан іс-әрекеттер үшін жауаптылық көзделген.

Аса ірі залал деп 324, 325, 326, 328, 329, 330, 332, 333, 334, 337 және 343-баптарда – қоршаған ортаны және табиғи ресурстардың тұтынушылық қасиеттерін қалпына келтіру үшін қажетті шығындардың жиырма мың айлық есептік көрсеткіштен асатын мөлшердегі құндық көрінісі. Ал қалған зардаптар ауыр зардаптар қатарына жатқызылады.

ҚР ҚК-нің 325-бабының 1-бөлігінің объективтік жағы экологиялық тұрғыдан әлеуетті қауіпті химиялық немесе биологиялық заттарды өндіру, тасымалдау, сақтау, көму, пайдалану немесе олармен өзге де жұмыс істеу кезінде экологиялық талаптарды бұзу, егер бұл іс-әрекет қоршаған ортаға айтарлықтай залал келтіруге әкеп соқса немесе әкеп соғуы мүмкін болса немесе адамның денсаулығына зиян келтірсе деген норма қамтиды [1].

Бұл баптың диспозициясы бланкеттік болып табылады және қажетті күшіндегі экологиялық тұрғыдан әлеуетті қауіпті химиялық немесе биологиялық заттарды өндіру, тасымалдау, сақтау, көму, пайдалану немесе олармен өзге де жұмыс істеу кезінде экологиялық талаптардың белгілейтін заңнамаға жүгіну керек.

Осындай экологиялық талаптарды Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің 40-тарауы белгілейді. Бұл нормалар 280-282 баптарды қамтиды. Біқтимал қауіпті химиялық, биологиялық заттарды, оның ішінде генетикалық

түрлендірілген организмдер мен өнімдерді өндіру мен пайдалану жөніндегі операциялар барысында:

1) өндіру, сақтау, тасымалдау және пайдалану процесінде қоршаған ортаға әсер етудің шекті жол берілетін белгіленген нормативтерінің орындалуы;

2) оларды қолданудың халықтың денсаулығы мен қоршаған ортаға зиянды салдарларының алдын алу жөніндегі шаралардың орындалуы қамтамасыз етілуге тиіс.

3) оларды қолданудың адам денсаулығы мен қоршаған ортаға зиянды салдарларының алдын алу жөніндегі шаралардың орындалуы;

4) генетикалық түрлендірілген өнімдердің қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті орган және халықтың санитарлық-эпидемиологиялық салауаттылығы саласындағы мемлекеттік орган пайдалануға рұқсат берген тізбе шеңберінде ғана пайдаланылуы қамтамасыз етілуге тиіс [5].

ҚР ҚК-нің 325-бабының 1-бөлігінде көзделген әрекеттердің анықтамасын көздейтін Қазақстан Республикасында радиоактивті заттар мен қалдықтардан басқа, қалғандары бойынша бірде бір нормативтік акті жоқ.

Олұғымдарды анықтау тек заңғылымдарының докторы, профессор И.Ш. Борчашвилидің қылмыстық кодексе түсініктемесінде берілген.

Оларды ресейлік ғалымдардың пікірлерімен салыстырмалы беріп, белгілі тұжырымға келеміз.

Өндіру – бұл өндірістік-технологиялық процесс, оның нәтижесінде химиялық, биологиялық және радиоактивті заттар пайда болады. Ресей ғалымы Э.Н. Жевлаков өндіруге қауіпті қалдықтарды жоймау, залалсыздандырмау, оларды жинақтауды айтады [10]. Алайда, өндіру қандай да бір жаңа заттардың пайда болуы сипаттаған соң қалдықтарға қатысты сұрақтар бұл норма көлемінде реттелмейді, себебі норманың мазмұны тек көзделген заттар тізімін ғана қамтиды.

Тасымалдау – бұл көлік түрлерімен (автокөлік, теміржол, әуе, су, құбыр көлігі) ықтимал экологиялық қауіпті химиялық, радиоактивті және биологиялық заттарды көшіру табылады.

Сақтау – экологиялық қауіпті химиялық, радиоактивті және биологиялық заттарды тұлға иелігінде ұстау (қоймада, өндірістік жайда тағы сол сияқтылар). Заң ғылымдарының кандидаты, доцент Ю.А. Тимошенко пікірінше, сақтау қалдықтар мен заттарды кейін көму мақсатында орналастыру түсініледі [11]. «Атом энергиясын пайдалану туралы» Қазақстан

Республикасының 1997 жылғы 14 сәуірдегі №93 Заңының 1-бабына сәйкес сақтау – радиоактивті заттар мен радиоактивті қалдықтарды пайдалану, қайта өңдеу немесе көму үшін қайтарып алу мүмкіндігін көздей отырып, оларды арнайы дайындалған жерлерге (соның ішінде арнаулы контейнерлерге) уақытша орналастыру [12].

Көму – заттарды суға немесе жерге енгізіп қалдыру. «Атом энергиясын пайдалану туралы» Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 14 сәуірдегі №93 Заңының 1-бабына сәйкес көму – ядролық және радиациялық қауіпсіздікті қамтамасыз ететін жағдайда радиоактивті қалдықтардың оларды қайта алу ниетінсіз орналастырылуы [11]. Осы ұғымды Ю.А. Тимошенко да қолдайды, ол көму ретінде қолдану мақсатынсыз арнайы сақтау орындарында, адам қолы жетімсіз жерлерге орналастыруды түсінеді [12].

Пайдалану – қоршаған орта мен адамдар қауіпсіздігін қамтамасыз ететін ережелерді бұзумен экологиялық қауіпті химиялық, радиоактивті және биологиялық заттарды қолдану.

Өзге жұмыс істеу – бұл уәкілетті органдардың рұқсатынсыз заттарды алу, беру, тастау және жою деп түсіндіріледі. Ресей Федерациясында өзге жұмыс істеуге «Өндіріс пен тұтыну қалдықтары туралы» 1998 жылдың 24 маусымындағы №89 Ресей Федерациясының Заңының 1-бабының мазмұнынан жинауды, залалсыздандыруды, қаттау, жою жатады.

Бұл анықтамалар салыстырмалы-талдау жолымен берілген болатын біздің заңнамада осындай анықтамаларда келіспеушіліктер болмауы үшін Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің осы бөлігіне «Атом энергиясын пайдалану туралы» Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 14 сәуірдегі №93 Заңы мен «Химиялық өнімнің қауіпсіздігі туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 21 шілдедегі №302 Заңына осы ұғымдардың анықтамасын енгізген жөн деп санаймыз. Бұл жағдай құқық қолдану қызметінің тиімділігін көтеруге үлкен үлесін қосады және осы баптың диспозициясы бланкеттік болуына байланысты әрбір нақты жағдайда қандай экологиялық талаптар бұзылатындығын анықтауға көмектеседі.

ҚР ҚК-нің 325-бабының 1-бөлігіндегі қылмыс құрамы материалдық, яғни зардаптар орын алса ғана аяқталады.

Қоршаған ортаға айтарлықтай залал келтіруге әкеп соқса немесе әкеп соғуы мүмкін болса немесе адамның денсаулығына зиян келтірсе ғана қылмыстық жауаптылыққа әкеледі.

Адамның денсаулығына немесе қоршаған ортаға айтарлықтай залал келтіруге әкеп соқса немесе әкеп соғуы мүмкін болса ең даулы сұрақтардың бірі болған еді.

Жаңа қылмыстық заңнама осы мәселені шешті нақты ҚР ҚК-нің 3-бабының 2-тармағында 325, 326, 328, 335, 337 және 342-баптарда – қоршаған ортаны және табиғи ресурстардың тұтынушылық қасиеттерін қалпына келтіру үшін қажетті шығындардың бір жүз айлық есептік көрсеткіштен асатын мөлшердегі құндық көрінісі деп көрсетеді.

ҚР ҚК-нің 325-бабының 2-бөлігінде қоршаған ортаға ірі залал келтірген не келтіру қатерін туғызған, сол сияқты төтенше экологиялық ахуал аумағында жасалған әрекеттер үшін жауаптылық көзделген [1].

Сонымен қатар, осы баптың диспозициясында қылмыстың жасалу жағдайы міндетті белгісі ретінде қаралады – төтенше экологиялық ахуал аумағында жасалу табылады. Бұл ұғым экологиялық құқықтағы екі ұғымды толық қамтыды деп санаймыз. Оның біріншісі төтенше экологиялық жағдай, ал екіншісі экологиялық зілзала аумағы.

ҚР ЭК-нің 173-бабында оған анықтама берілген: «төтенше экологиялық жағдай – шаруашылық және өзге де қызмет немесе жаратылыстың табиғи процестері нәтижесінде қоршаған ортада халықтың денсаулығына, табиғи экологиялық жүйелердің, өсімдіктер мен жануарлардың генетикалық қорларының жай-күйіне қауіп төндіретін тұрақты теріс өзгерістер болатын аумақ учаскесінде туындаған экологиялық ахуал» [5].

Отандық экологиялық заңнамада экологиялық зілзаланы атап өткен (ҚР ЭК-нің 173-бабы). Экологиялық зілзала – шаруашылық және өзге де қызмет немесе жаратылыстың табиғи процестері нәтижесінде халықтың денсаулығының едәуір нашарлауына, табиғи экологиялық жүйелердің бұзылуына, өсімдіктер мен жануарлар дүниесі жай-күйінің нашарлауына әкеп соқтырған қоршаған ортаның орны толмас, терең өзгерістері болған аумақ учаскесінде туындаған экологиялық ахуал [5].

Осындай жағдай қиындық туғызбау үшін экологиялық ахуал аумағына анықтаманы экологиялық кодексте жіктеп беру керек, себебі бұл құқық қолдану практикасында қиындықтар туғызады.

ҚР ҚК-нің 325-бабының 3-бөлігінде міндетті белгі ретінде зардап – қоршаған ортаға аса ірі залал келтіруге не адам өліміне не адамдардың

жаппай сырқаттануына әкеп соққан іс-әрекеттер үшін жауаптылық көзделген.

ҚР ҚК-нің 325-бабында көзделген қылмыс құрамы саралау кезінде қылмыстық жауаптылықты жоққа шығаратын мән-жайларды, оның ішінде: аса қажеттілік, орынды тәуекел және бұйрықты немесе өкімді орындауды ескерген жөн.

Бұл зардаптар ҚР ҚК-нің 3-бабының 3-тармағына сәйкес ауыр зардаптар қатарына кіргізілген.

Сондықтан, ҚР ҚК-нің 324-бабын саралау кезінде келтірілген зиян басқа амалдармен жойыла ала ма, тыйылған қауіп пайда болған қауіп деңгейі мен сипаты жағынан жоғары болды ма осыны дәлелдеу керек болады.

Тәуекелмен байланысты жаңа өндірістегі тәжірибелерді де қылмыстық құқық бұзушылық деп санауға келмейді, себебі осы жерде жасалған процестердің заңды екенін дәлелдеу керек. Егер тәуекел ету адамдардың өміріне немесе денсаулығына көрінеу қатер төндіруге, экологиялық апатқа, қоғамдық күйзеліске немесе өзге де ауыр зардаптарға ұштасатын болса, тәуекел ету орынды деп танылмайды (ҚР ҚК-нің 36-бабы).

Ықтимал экологиялық қауіпті химиялық, радиоактивті және биологиялық заттардың айналымы кезінде экологиялық талаптарды бұзу кезінде қылмыс екенін жоятын мән-жайдың тағы бір түрі бұйрықты немесе өкімді орындау болып табылады (ҚР ҚК-нің 38-бабы). Технологиялық процестермен анықталған іс-әрекеттерді орындаушы адам формальды заңда, жоғары заң күші бар нормативтік-құқықтық актілерге қайшы келетін болса да, қылмыстық жауаптылыққа тартылмауы тиіс.

ҚР ҚК-нің 326-бабының 1-бөлігінің объективтік жағы – микробиологиялық немесе басқа да биологиялық агенттерді немесе уытты заттарды жинап қою, жою немесе көму кезінде экологиялық талаптарды бұзу не оларды қайта өңдеу, сақтау немесе көму үшін Қазақстан Республикасына заңсыз әкелу, егер бұл іс-әрекет қоршаған ортаға айтарлықтай залал келтіруге әкеп соқса немесе әкеп соғуы мүмкін болса жауаптылыққа әкеледі [1].

Осыған байланысты заң ғылымдарының докторы, профессор О.Л. Дубовик пікірі өзекті, ол осы қылмыстық құқық бұзушылық затымен жұмыс істеу кезінде өзінше ерекше объективтік жақты құрайды, – деп көрсетеді. Барлық әрекеттер мен әрекетсіздік олармен жұмыс істеу кезінде оның тәртібін бұзады [3].

Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің 42-тарауында өндіріс және тұтыну қалдықтармен жұмыс істеу барысында жинап қою, жою немесе көму көзделген, бірақ нақты осы қылмыс затына қарасты микробиологиялық немесе басқа да биологиялық агенттер немесе токсиндер бойынша бұл талаптар көзделмеген екен. Сондықтан, осындай экологиялық талаптарды енгізген дұрыс болады. Осы жерде, біз Э.Н. Жевлаков пікірмен келісеміз, ол микробиологиялық немесе басқа да биологиялық агенттерді немесе токсиндермен жұмыс істеу барысында экологиялық талаптарды белгілейтін арнайы нормативтік-құқықтық акті жоқ деп көрсеткен [10].

Қазақстан Республикасына ұқсату, сақтау немесе көму үшін заңсыз әкелу Қазақстан Республикасы Үкіметінің арнайы рұқсатымен жүзеге асырылады. Пайдалану нәтижесінде Қазақстан Республикасында оларды залалсыздандыру немесе жою жөніндегі технологиясы жоқ қауіпті қалдықтар құралатын өнімдер импортына тыйым салынады [5].

ҚР ҚК-нің 326-бабының 2,3 бөліктері көзделген 325-баптағы сияқты зардаптар пайда болғанда ғана жауаптылыққа әкеледі.

ҚР ҚК-нің 327-бабының 1-бөлігінің объективтік жағы келесі белгілермен сипатталады:

- іс-әрекет – ветеринариялық қағидаларды бұзу;
- зардап – эпизоотиялардың таралуына немесе өзге де ауыр зардаптарға әкеп соғуы керек;
- себептік байланыс – іс-әрекет пен зардап арасында болу керек.

Аталған норма бланкеттік сол себептен, ветеринарлық ережелер «Ветеринария туралы» Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 10 шілдедегі №339 Заңымен реттеледі. Осы Заңның 1-бабының 8-тармағында орысша түпнұсқасында «ветеринарные правила», ал қазақша нұсқасында «ветеринарлық қағидалар» деген сөз қолданылады, бұл аудару терминдік кемшілік, себебі ҚР ҚК-де ветеринарлық ережелерді бұзу туралы сөз көтеріліп отыр сондықтан осы кемшілікті түзету қажет.

Ветеринария туралы Заңның 1-бабына сәйкес ветеринариялық (ветеринариялық-санитариялық) қағидалар – мемлекеттік ветеринариялық-санитариялық бақылау объектілеріне қойылатын ветеринариялық (ветеринариялық-санитариялық, зоогигиеналық) талаптарды белгілейтін, сондай-ақ ветеринариялық нормативтердің негізінде ветеринариялық іс-шараларды жүргізу тәртібін айқындайтын, жеке және заңды тұлғалардың орындауы үшін міндетті болып табылатын нормативтік құқықтық акт [13].

Ветеринарлық ережелерді бұзу әрекет (ауру жануарларды әкелу және әкету) және әрекетсіздік (аурулардың алдын алу іс-шараларының сақталмауы) түрінде бола алады. Осы қылмыс аяқталған болу үшін көзделген зардаптар орын алуы тиіс.

Ветеринария туралы Заңның 1-бабына сәйкес эпизоотия – тиісті әкімшілік-аумақтық бірлік аумағында жануарлардың аса қауіпті және басқа да жұқпалы ауруларының жаппай таралуы. Жануарлардың аса қауіпті аурулары – уәкілетті орган айқындайтын, жануарлар мен адамға ортақ ауруларды қоса алғанда, тез немесе кең таралатын, жануарлардың ауруға шалдыққыштығына немесе өлуіне, үлкен әлеуметтік-экономикалық залалға әкеп соғатын жануарлар аурулары. Жануарлардың жұқпалы аурулары – жануардың организміне инфекцияның өзіндік ерекшелігі бар қоздырғышын (инвазия) енгізу салдарынан пайда болатын және жануардан жануарға және адамға жұғатын жануарлар аурулары [13].

ҚР ҚК-нің 327-бабының 2-бөлігінде объективтік жақ келесі белгілермен сипатталады:

Іс-әрекет – өсімдіктердің аурулары мен зиянкестеріне қарсы күресу үшін белгіленген қағидаларды бұзу;

Зардап – ауыр зардаптарға әкеп соқса;

Себептік байланыс – іс-әрекет пен зардап арасында болуы тиіс.

Өсімдіктердің аурулары мен зиянкестеріне қарсы күресу үшін белгіленген ережелер «Өсімдіктерді қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 3 шілдедегі № 331 Заңымен реттеледі. «Өсімдіктерді қорғау туралы» Заңның 1-бабына сәйкес өсімдіктерді қорғау – өсімдік шаруашылығы өнімінің зиянды және ерекше қауіпті зиянды организмдерден ысырабын болғызбау мақсатымен фитосанитариялық мониторинг әдістерін, фитосанитариялық іс-шараларды әзірлеуге және практикада қолдануға бағытталған қызмет саласы. Зиянды организмдер – топыраққа, өсімдікке және ауыл шаруашылық өніміне теріс әсер ететін зиянкестер, арамшөптер және өсімдіктердің аурулары. Ерекше қауіпті зиянды организмдер – оқтын-оқтын жаппай көбеюге және таралуға бейім, экономикалық, экологиялық залал келтіретін және Қазақстан Республикасының Үкіметі бекітетін ерекше қауіпті зиянды организмдер тізбесіне енгізілген зиянкестер мен өсімдіктер аурулары [14].

Өсімдіктердің аурулары мен зиянкестеріне қарсы күресу үшін белгіленген ережелер деп өсімдіктер дүниесін аурулардан, зиянкестерден, эпифитотийдің таралуынан қорғау, сондай-

ақ агротехникалық, химиялық, мехаикалық және биологиялық алдын алу шаралары мен карантинді ережелерді түсіну керек. Осындай ережелерді бұзу әрекет және әрекетсіздік (зиянкестерді жою бойынша іс-шаралар қабылдамау) түрінде де болады.

Осы іс-әрекеттер ауыр зардаптарға әкелгенде ғана қылмыстық жауаптылық орын алады. Ұқсас екі қылмыста ҚР ҚК-нің 327-бабының 1-бөлігінде «өзге де ауыр зардаптар», ал 2-бөлігінде «ауыр зардаптар» деген сөздер қолданылады. Осы жағдайға И.Ш. Борчашвили, Н.А. Лопашенко, А.Г. Князев, Д.Б. Чураков сияқты ғалымдар көңіл бөлген. Сондықтан, осы баптың 2-бөлігінде кез келген ауыр зардаптар орын алса болды, ал «өзге» сөзі қолданылмайды. Алайда, осы жағдайда екі ұқсас қылмыста «ауыр зардаптар» деп көрсеткен дұрыс болар.

ҚР ҚК-нің 327-бабының 1,2 бөліктерінде де себептік байланыс анықталуы тиіс. Заң ғылымдарының докторы, профессор О.Л. Дубовик пікірінше, зардаптардың орын алуы табиғи және кездейсоқ факторларға байланысты болуы мүмкін немесе басқа құқыққа қайшы әрекеттермен де [3].

ҚР ҚК-нің 343-бабының 1-бөлігінің объективтік жағы – экологиялық ластануға ұшыраған жерлерде зарарсыздандыру немесе өзге де қалпына келтіру іс-шараларын жүргізу міндеті жүктелген адамдардың мұндай іс-шараларды жүргізуден жалтаруы немесе тиісінше жүргізбеуі үшін жауаптылық көзделген [1].

Қылмыстық құқық бұзушылық құрамы формальды болады, яғни аталған іс-шараларын жүргізу міндеті жүктелген адамдардың мұндай

іс-шараларды жүргізуден жалтаруы немесе тиісінше жүргізбеуі кезіне бастап қылмыстық құқық бұзушылық аяқталады.

Әрекетке сипаттама беру барысында заң ғылымдарының докторы, профессор И.Ш. Борчашвили зарарсыздандыру деп әртүрлі заттар мен құрылыстар үстінен радиоактивтік қалдықтарды жоюды айтады. Ол толық және ішінара болуы мүмкін. Ішінара зарарсыздандыру кезінде радиоактивті жұғу деңгейі төмендейді, ал толық зарарсыздандыру кезінде оның әсері адам денесіне минималды болады [4].

ҚР ҚК-нің 343-бабының 2-бөлігінің объективтік жағы – адам өліміне әкелу қатерін туғызған не адамның денсаулығына ауыр немесе ауырлығы орташа зиян келтіруге әкеп соққан не ірі залал келтіргені үшін жауаптылық көзделген екен. Қылмыстық құқық бұзушылықтың құрамы материалдық болады, көзделген зардаптардың бірі орын алуы керек.

ҚР ҚК-нің 343-бабының 3-бөлігінің объективтік жағы адам өліміне не адамдардың жаппай сырқаттануына не аса ірі залал келтіруге әкеп соққаны үшін жауаптылықты көздейді.

Қылмыс аяқталған болып баптың диспозициясында көзделген зардап орын алғанда болады. Ол зардаптар жоғарыда толық талданып, сол баптардың тиімділігін көтеру мақсатында оның кемшіліктері ашылып жойылған еді.

Сонымен, экологиялық қауіпсіздікке қол сұғатын қылмыстық құқық бұзушылықтардың объективтік жағына ұсынылған өзгерістер мен толықтырулар құқық қолдану практикасының тиімділігі мен нормалардың жұмыс істеуін жоғарлатады деген сенімдеміз.

Әдебиеттер

- 1 Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ //Adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226.
- 2 Недураев Т.Е. Нарушение правил охраны окружающей среды пр производстве промышленных и иных работ [Электронный ресурс]: Дисс. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2005. Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/narushenie-pravil-okhrany-okruzhayushchei-sredy-pri-proizvodstve-promyshlennykh-i-inykh-rabo>
- 3 Применение ответственности за экологические правонарушения: учебно-методическое пособие для практических работников /Отв. ред. О.Л. Дубовик. М.: Городец, 2007. – 544 с.
- 4 Комментарий к Уголовному Кодексу Республики Казахстан (Особенная часть). Борчашвили И.Ш., доктор юридических наук, профессор, академик Академии естественных наук Республики Казахстан, заслуженный работник МВД Республики Казахстан. // http://adilet.zan.kz/rus/docs/T9700167_1_
- 5 Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 9 қаңтардағы № 212 Кодекс. //«Заң» деректер базасы.
- 6 Лопашенко Н.А. Экологические преступления: Науч.-практич. Комментарий. – СПб.: Пресс, 2002. С.89-90.
- 7 Толковый словарь русского языка под редакцией Т.Ф. Ефремовой //<http://www.slovopedia.com/15/208/1575524.html>.
- 8 Курченко В.Д. Проблемы применения норм о преступлениях против экологической безопасности населения: дис. ...канд. юрид. наук. Волгоград, 2000. С.106.
- 9 Қаражанов М.Д. Экологиялық қауіпсіздікке қарсы қылмыстардың 2004-2015 жылдарға арналған «Қазақстан Республикасының экологиялық қауіпсіздік тұжырымдамасы» бойынша даму алғышарттары //«Интеллектуалдық ұлт:

ғылым, білім және инновация». III-ші Халықаралық ғылыми-практикалық конференция Материалдары, 13 сәуір 2012. – Семей: «Қайнар» (Семей) Университеті 2012. – 21-123 бб.

10 Жевлаков Э.Н. Уголовно-правовая охрана окружающей природной среды в Российской Федерации. – М.: Научно-исследовательский институт проблем укрепления законности и правопорядка, 2002 г. (с изменениями и дополнениями, 2004 г.) // СПС «Гарант».

11 Энциклопедия уголовного права. Т.23. Экологические преступления. – Издание профессора Малинина – СПб ГКА. СПб, 2013. – 560 с.

12 «Атом энергиясын пайдалану туралы» Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 14 сәуірдегі № 93 Заңы // Заң» деректер базасы.

13 «Ветеринария туралы» Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 10 шілдедегі № 339 Заңы // «Заң» деректер базасы.

14 «Өсімдіктерді қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 3 шілдедегі № 331 Заңы // «Заң» деректер базасы.

References

1 Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Kazakhstan Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V KRZ // Adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226.

2 Neduraev T.E. Narushenie pravil ohrany okruzhajushhej sredy pr proizvodstve promyshlennyh i inyh rabot [Jelektronnyj resurs]: Diss. ... kand. jurid. nauk. Ekaterinburg, 2005. Rezhim dostupa: <http://www.dissercat.com/content/narushenie-pravil-okhrany-okruzhajushchei-sredy-pri-proizvodstve-promyshlennykh-i-inykh-rabo>.

3 Primenenie otvettvennosti za jekologicheskie pravonarusheniya. Uchebno-metodicheskoe posobie dlja prakticheskikh rabotnikov /Otv. red. O.L. Dubovik. M.: Gorodec, 2007. – 544 s.

4 Kommentarij k Ugolovnomu Kodeksu Respubliki Kazahstan (Osobennaja chast'). Borchashvili I.Sh., doktor juridicheskikh nauk, professor, akademik Akademii estestvennyh nauk Respubliki Kazahstan, zaslužennyj rabotnik MVD Respubliki Kazahstan. // http://adilet.zan.kz/rus/docs/T9700167_1_.

5 Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 9 қантардағы № 212 Кодексі. // «Заң» деректер базасы.

6 Lopashenko N.A. Jekologicheskie prestupleniya: Nauch.-praktich. Kommentarij. – SPb.: Press, 2002. S.89-90.

7 Tolkovyy slovar' russkogo jazyka pod redakciej T.F. Efremovoj // <http://www.slovoedia.com/15/208/1575524.html>.

8 Kurchenko V.D. Problemy primeneniya norm o prestuplenijah protiv jekologicheskoy bezopasnosti naselenija: dis. ...kand. jurid. nauk. Volgograd, 2000. S.106.

9 Karazhanov M.D. Ekologijalyk kauipsizdikke karsy kylmystardyn 2004-2015 zhyldarga arналған «Қазақстан Республикасының экологиялық қауіпсіздік тыңшырымдамасы» бойынша даму алғышарттары // «Интеллектуалдық ұлт: ғылым, білім және инновация». III-ші Халықаралық ғылыми-практикалық конференция Материалдары, 13 сәуір 2012. – Семей: «Қайнар» (Семей) Университеті 2012. B.121-123.

10 Zhevlakov Je.N. Ugolovno-pravovaja ohrana okruzhajushhej prirodnoj sredy v Rossijskoj Federacii. M.: Nauchno-issledovatel'skij institut problem ukrepleniya zakonnosti i pravoporjadka, 2002 g. (s izmenenijami i dopolnenijami, 2004 g.) // SPS «Garant».

11 Jenciklopedija ugolovno go prava. T.23. Jekologicheskie prestupleniya. – Izdanie professora Malinina – SPb GKA. SPb, 2013. – 560 s.

12 «Атом энергиясын пайдалану туралы» Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 14 сәуірдегі № 93 Заңы // Заң» деректер базасы.

13. «Ветеринария туралы» Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 10 шілдедегі № 339 Заңы // «Заң» деректер базасы.

14. «Өсімдіктерді қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 3 шілдедегі № 331 Заңы // «Заң» деректер базасы.